

JANUSZ A. RIEGER
Varšuvos universitetas

BALTARUSYBĖS IR RUSICIZMAI LIETUVOS LENKŲ TARMĖSE

Straipsnyje, remiantis pasirinktais pavyzdžiais, trumpai pristatomi baltarusių ir rusų kalbų skoliniai Lietuvos lenkų tarmėse. Darbe stengtasi atskleisti skolinių patekimo į tarmes būdus, sunkumus nustatant pirminį skolinio šaltinį bei atskiant rusų kalbos skolinius nuo baltarusių kalbos skolinių, o baltarusių kalbos skolinius nuo lenkų kilmės žodžių¹.

Raktiniai žodžiai: Lietuvos lenkų tarmės, rytų slavų kalbų skoliniai, kalbų kontaktai

Lietuvos lenkų kalbos leksikoje gausu skolinių iš baltarusių tarmių, rusų kalbos, o taip pat rusų sentikių tarmių. Dėmesys į tai buvo atkreipiamas jau anksčiau, užsimenant, kad lenkų kalbai Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės teritorijoje įtaką galėjusi turėti ir ukrainiečių kalba², dėl to kai kurių tyrėjų kalbama veikiau apie „rytų slavų kalbų skolinius“³. Daugeliu atvejų sunku atskirti baltarusių kalbos skolinius nuo rusų kalbos skolinių, tačiau didelė tikimybė, kad baltarusybėms gali būti priskiriama didžioji dalis leksikos, susijusios su augalų ir gyvūnų, patiekalų, namų ūkio, žemdirbystės, dirbamos žemės, audimo ir kaimo aprangos pavadinimais, pravardėmis ir pan., o rusicizmams – didžioji dalis leksikos, susijusios su administracija, kariuomene ir policija, mokyklomis, įžengusiomis į lenkų kalbą XIX amžiuje, o ypač XIX amžiaus antrojoje pusėje⁴, taip pat miesto rūbų pavadinimais, elgesio normomis ir pan. Nesunku išskirti naujausius rusų kalbos skolinius iš 1939-1989 metų, t.y. sovietizmus⁵.

Baltarusių ir rusų kalbų skoliniai Lietuvoje nuo seno atkreipė tyrėjų dėmesį. XIX amžiuje itin dideliu populiarumu džiaugėsi literatūra apie kalbos normas,

¹ Šis straipsnis su nedideliais pakeitimais atkartoja tekstą, paskelbtą knygoje: J. R i e g e r , I. M a s o j ć , K. R u t k o w s k a , *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Warszawa 2006, 109-115 p. Kirčiavimas lenkiškuose žodžiuose pažymėtas tik tuo atveju, kai akcentuojamas ne antrasis nuo galo skiemuo.

² Plg. Z . K u r z o w a , *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.* Warszawa-Kraków 1993.

³ Plg., pvz., Z . S a w a n i e w s k a - M o c h o w a , *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej*, *Słownictwo*. Warszawa 1990, 18-19 p.; H . K a r a ś , *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa-Puńsk 2002, 292 p.

⁴ Plg. Z . K u r z o w a , *Język polski Wileńszczyzny...*, 464-473 p. (*Rusicizmų žodynas*) ir 479-483 p. (*Skoliniai*).

⁵ Plg., pvz., J . M ě d e l s k a , *Język „Prawdy Wileńskiej”*. *Północnokresowa polszczyzna kulturalna w początkach sowietyzacji Wilna i Wileńszczyzny*. Bydgoszcz 1999. Taip pat *Język polskiej prasy wileńskiej* (1945-1979). T. II. *Lata 1945-1959*. Bydgoszcz 2000, T. III cz. 2. Bydgoszcz 2004. H. Karaś, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie...*

taisyklingą kalbėjimą. Joje buvo nurodoma, kaip dera kalbėti, kokių žodžių, frazių lenkų kalboje reikėtų vengti. Šiuo atžvilgiu rusicizmai irgi buvo smerkiami.

H. Turska išsamiai pristatė baltarusių kalbos skolinius Lietuvos lenkų tarmėse⁶. Baltarusybes ir rusicizmus Kauno lenkų tarmėse aptarė H. Karaś⁷. 1945-1979 metų Vilniaus žiniasklaidos leksikos ypatybes, tam tikrų žodžių ekvivalentus baltarusių ir rusų kalbose bei jų etimologijas ištyrė J. Mędelska⁸; beje, šią leksiką tam tikru būdu atspindi naujos Lietuvos lenkų inteligentijos šnekamoji kalba, kupina tarmiškų, ar plačiau – regioninių, žodžių. Aprašydama Lietuvos lenkų tarmių leksiką, I. Masojć daug vietos savo darbe skiria būtent baltarusių (ir lietuvių) kalbos skoliniams, išskiria įvairius adaptacijos procesus, geografinį paplitimą bei skolinių funkcionavimą šalia kitų adaptuotos ir gimtosios leksikos vienetų, parodo fonetinį ir morfologinį variantiškumą, susijusį su skolinio šaltiniu⁹. Pirmiau aptartuose darbuose atsižvelgta į įvairius skolinių aspektus, tad ši apybraiža skirta visų pirma baltarusių ir rusų kalbų skolinių įsitvirtinimo Lietuvos lenkų tarmėse mechanizmams aptarti bei darbe *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie* (lie. Lietuvos lenkų tarmių leksika) pateikiamo žodyno antraštinių žodžių baltarusių ir rusų ekvivalentams interpretuoti.

Baltarusių ir rusų kalbų skolinių atskyrimas dažnai nėra lengvas uždavinys, tačiau leksinio vieneto fonetinių ypatybių ištyrimas iš vienos pusės, o tematinės grupės nustatymas – iš kitos, padeda jį išspręsti. Štai, *b`ahun*, *bah`un* ir *b`agun* ‘pelkių augalas’ turi savo ekvivalentus baltarusių ir rusų kalbose: br. *багун* (tariama *bah`un*), rus. *багунник*. Neliuka abejonių, kad lenkiškos formos su *h* kilo būtent iš baltarusių kalbos, tuo tarpu formos *bagun* atveju labiau tikėtinas baltarusiškojo *h* pakeitimas lenkiškuoju *g*, o ne rusų kalbos įtaka, nes kalbama apie pelkių augalą. Panašios padėties esama ir *czygun*, *czygunek* (ir *č`yhun*, *čyh`un*), kai rusų kalbos forma skamba *чугун* (su *czu-*), o baltarusių – *чыгун*, atvejais. Panašaus reikalo esama žodyje *hlawnny* ‘pagrindinis’. Akivaizdu, kad tai rusų kalbos (cerkvės-slavų kilmės) leksema, bet į Lietuvos lenkų tarmes patekusi per baltarusių kalbą¹⁰.

Žodžio *brodziaha* (tariama *bradziaha*) baltarusiškąją kilmę liudija priebalsis *h*. Panašiai, kaip *bumaha* „popierius“ su *-h-*, čia aiškiai matomas baltarusių kalbos

⁶ H. T u r s k a , *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, [In:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. I. Wrocław 1982, 19-121 p. (ypač 65-86 p.). [Perspausdinimas ir vertimas į rusų kalbą su įvadinio žodžiu V. Čekmonasa [In:] H. T u r s k a , *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*. Vilnius 1995.

⁷ H. K a r a ś , *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie...*

⁸ J. M ē d e l s k a , *Język polskiej prasy wileńskiej...*

⁹ I. M a s o j ć , *Słownictwo gwar polskich na Litwie, jego funkcje i zróżnicowanie geograficzne*, [In:] J. R i e g e r , I. M a s o j ć , K. R u t k o w s k a , *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. DiG. Warszawa 2006, 49-72 p.

¹⁰ Mažiau tikėtina, kad tai skoliniai, atėję iš pietų slavų tarmių, kurių fonologinėje sistemoje figūruoja *h* ir kurių garsas *g* vartotojų sunkiai ištariamas.

vaidmuo. Nekyla abejonių, kad į Lietuvos lenkų tarmes šis žodis pateko būtent per baltarusių, o ne rusų kalbą. *Gorbuszka* ir *horbuszka* (tariama *garbuška* ir *harbuška*) ‘duonos plutelė’ atvejais, išskyrus baltarusiškojo *h*- perėmimą, čia visgi galima įžvelgti ir rusų kalbos įtaką (o ne vien baltarusiškojo *h* pakeitimą *g*). Žodžiuose *gruziċ* ir *hruziċ* ‘krauti’ – pirmuoju atveju reikalo turima su rusų kalbos skoliniu, antruoju – baltarusių kalbos skoliniu.

Lekšemos *czchaċ* ‘čiaudėti’ atveju galima tiek rusų kalbos tarmiškojo *чхать*, tiek baltarusiškojo, irgi tarmiškojo, *чхать* įtaka. O štai *karasina* ir *karas`in* ‘nafta’ atveju pirmame žodyje įžvelgiamas rusų kalbos skolinys, atėjęs per baltarusių tarmiškąjį *karacina*, tuo tarpu antrame žodyje – rusų kalbos skolinys *коросин*¹¹.

Kai kuriais atvejais žinomas tik rusiškasis atitikmuo, o galimaḡs baltarusiškasis prieinamuose šaltiniuose nėra paliudytas. Taip yra, beje, *czertopoloch* ‘piktžolės rūšis’ atveju, kur lekšemos baltarusiškoji kilmė nustatoma intuityviai.

Žodžio *kaban* ‘meitėlis’ atveju įmanoma tiek rusiškoji, tiek baltarusiškoji jo kilmė *кабан* arba (skirtingose vietovėse) tai iš vienos, tai iš kitos kalbos.

Pasitaiko skolinių ir b e d o k u m e n t u o t ų r a š y t i n i ų j ų š a l t i n i o. Tokiems skoliniam priskiriama, pvz., *gorylka* ‘laidynės šerdis’, tiesiogiai susijusi su rusų kalbos veiksmažodžiu *гореть* ‘degti(s)’. Panašios padėties esama ir žodžio *katok* (kirčiuotu paskutiniu skiemeniu ir priesaga *-ok*) ‘lenta margučiams riedėti’ atveju, kuris glaudžiai siejasi su baltarusių tarmiškuoju *катацця* (plg. rus. *кататься*).

Žinoma, ne visada įmanoma tvirtinai nustatyti, kuris skolinys yra rusicizmas, o kuris baltarusybė.

Dvimorfemiuose žodžiuose galima susidurti su viso žodžio perėmimu arba tik su kurios morfemos perėmimu iš kitos kalbos. Štai, žodyje *dolhonosy* (tariama *dalhanosy*) pirmoji morfema, be jokių abejonių, pasiskolinta iš rusų arba baltarusių kalbos, tuo tarpu antroji gali būti ir sava, neskolinta (žodis nėra paliudytas prieinamuose baltarusiškuose šaltiniuose, tačiau baltarusių kalboje yra įmanomas, ir netgi labai tikėtinas).

Literatūra, skirta rytų slavų kalbų skoliniam lenkų kalboje, yra gausi, o šių skolinių tyrimų metodologija jau seniai parengta. Tačiau tam tikrais klausimais esama skirtingų nuomonių. Čia norėtusi pabrėžti, kad semantiniams skoliniam nėra priskiriami tie žodžiai, kurie nežymi lenkų kalbos žodžiui priskiriamos reikšmės. Taigi, baltarusių kalbos skolinys *haniebny* ‘išskirtinis’ nėra laikomas semantiniu skoliniu, nes lenkų bendrinei kalbai priklausančio žodžio *haniebny* ‘gėdingas’ atžvilgiu tai atskiras žodis – homonimas, o jo reikšmė negali būti traktuojama kaip viena iš lenkiško žodžio reikšmių ar naujoji jo reikšmė. Galimas daiktas, kad tarmėje,

¹¹ Dėmesy atkreiptinas į tai, kad to meto šnekamoji rusų kalba nėra mums gerai žinoma, todėl šiuo atžvilgiu būtina papildomai susipažinti su XIX amžiaus rusų taisyklingosios kalbos žodynų medžiaga.

kurioje buvo aptiktas ir užrašytas šis skolinys, žodis *haniebny* nėra vartojamas tokia prasme kokia jį aptinkame bendrinėje lenkų kalboje.

Baltarusybės

Baltarusybių tyrimas Vilniaus ir Vilniaus krašto lenkų kalboje turi jau ilgametę istoriją. Apie 150 tokių skolinių savo darbe, atiduotame spausdinti 1939 metais, išvardijo H. Turska¹². Tyrėja atkreipė dėmesį į tai, kad į Lietuvos lenkų kalbą baltarusybės gali patekti ir per lietuvių tarmes¹³, šį faktą savo tyrimuose taip pat aprašo K. Rutkowska¹⁴. Verta šioje vietoje paminėti ir novatoriškus anuomet H. Turskos pamąstymus apie kelis baltarusių skolinių patekimo į lenkų kalbą būdus: baltarusiškuoju pagrindu (baltarusių substratas), lietuviškuoju pagrindu, kuriame jau būta baltarusių skolinių, per kaimyniškas baltarusių tarmes (baltarusių adstratas). Tyrėja taikliai apibrėžia itin svarbų šių skolinių šaltinį: buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išsilavinusiųjų sluoksnių lenkų kalbą, cituodama XIX amžiaus rašytojus ir ano meto taisyklingos lenkų kalbos vadovėlius¹⁵ (atkreiptinas dėmesys, kad gausu literatūros, tiriančios baltarusių skolinius grožinėje literatūroje¹⁶). Būtent ši lenkų kalba turėjusi tapti XIX amžiuje lenkėjančių valstiečių pavyzdžiu, tad baltarusybės aptinkamos „net giliai Lietuvoje esančiose vietovėse“. Iš tiesų, nėra žinoma, ar tam tikros smulkiosios bajorijos apgyventos „vietovės“ (kaimai) nesulenkėjo dar prieš pirmąją XIX amžiaus pusę, bet net ir tokiu atveju baltarusių kalbos įtaka galėjo jas pasiekti per aukštesniųjų sluoksnių vartotą kalbą.

Kalbant apie „baltarusių“, turimos omenyje visų pirma baltarusių tarmės, kurių dirvoje susidarė Lietuvos lenkų kalba, arba kurios tiesiogiai su ta kalba santykiavo: geografinės kaimynystės arba baltarusių-lenkų dvikalbystės pagrindu. Bendrieji baltarusių kalbos reiškiniai šiuo atveju minimi ar parodomi tik dėl to, kad egzistuoja ir pasireiškia Lietuvos baltarusių tarmėse.

Skolinio statusą lengviausiai nustatyti esant apibrėžtiems fonetiniams bruožams, būdingiems baltarusių kalbai, pvz., garsui *h* ar nosinių balsių kontinuantams *'a* ar *u*. Leksemų *haniebnie* ‘itin; blogai’ ar *harhara* ‘kažkas didelio,

¹² H. Turska, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wieńszczyźnie...*, 73-77 p. Ten pat pastabos apie žodžių darybą, 79-80 p.

¹³ Ten pat, 81 p.

¹⁴ K. R u t k o w s k a , *Lituanizmy w gwarach polskich na Litwie*, [In]: J. R i e g e r , I. M a s o j ć , K. R u t k o w s k a , *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Warszawa 2006, 73-108 p.

¹⁵ H. Turska, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wieńszczyźnie...*, 77-81 p.

¹⁶ Plg. H . T u r s k a , *Język Jana Chodźki. Przyczynek do historii języka polskiego na obszarze północno-wschodnim Rzeczypospolitej*. Wilno 1930; Z . S a w a n i e w s k a - M o c h o w a , *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej. Słownictwo*. Warszawa 1990; Z . K u r z o w a , *Język polski Wileńszczyzny...* [baltarusių kalbos skolinius Autorė nurodo darbe esančiame žodyne].

nerangaus' atveju, jų kaip baltarusių kalbos skolinių statusą liudija *h*. Žodyje *hrudzinka* 'tiltelis arba kiaulienos šonkauliai; pasmakrė' (taip pat *grudzinka* — galimas daiktas iš rusų kalbos dėl *g*) yra abu *h* ir *u*. Žodyje *hołobla* išskyrus *h* turimi ir rytų slavų pleofoniniai garsų junginiai (t.y. dviskiemeniai -oro-, -olo-, -ere-, -ele- tipo junginiai). Štai žodžio *wolocuha* atveju turima ir *h*, ir *u*, ir pleofoninį junginį.

Baltarusių kalbos skolinius taip pat paliudija kirtis. Taip yra daiktavardžio *kaczan`ok* 'kotas' atveju (baltarusiškąją jo kilmę čia taip pat pažymi priesaga -ok). Žodžių su priesaga -uk atveju (dažnai su vienaskaitos vardininko kirčiuota galūne) galima turėti reikalo su lenkų kalbos pagrindu susidariusiomis leksemomis, pvz., *bociani`uk*.

Sunkumų kelia skolinių iš baltarusių kalbos ir savosios lekšikos atskyrimas. Tokiu atveju vertingų duomenų teikia lingvistinė geografija – štai tokius žodžius, kaip *bastruk*, *bajstruk* „Lenkų tarmių žodynas PAN“ žino tik iš pakraščių tarmių.

Eilė lenkiškų žodžių turi labiau ar mažiau tikslius savo atitikmenis baltarusių kalboje (lygiagrečiai egzistuojančius darinius), pvz., le. *gnilak* 'supuvęs medienos gabalas' — br. *hnil`ak*. Nepaisant to, kad *h* substitucija *g* dažnai aptinkamas reiškiny, taip pat nepaisant to, kad skolinamieji žodžiai dažnai adaptuojami ir tarimo atžvilgiu (pvz., kirtis perkeliamas į antrąjį nuo galo skiemenį), nėra tvirto pagrindo teigti esant baltarusių kalbos įtakai. Panašiai lenkiško daiktavardžio *gościniac* atveju. Reikalo čia turima su paraleliai egzistuojančiomis formomis (ar veikia lenkų kalbos įtaka baltarusių kalbai) – le. *gościniac* ir br. *гасцінец*. Lenkų kalbos daiktavardis *kątnik* 'valsčiaus neturintis valstietis, gyvenantis pas ką prisiglaudęs' (le. *kątem*) turi savo atitikmenį baltarusių tarmėse – *кўтнік*; galimas daiktas, kad šis atitikmuo buvo tam tikras pavyzdys lenkų formai, bet įrodymų tam nėra. Tokios leksemų poros, kaip le. *wątrobianka* ir br. *вантраб`янка* įrodo lenkų kalbos įtaką baltarusių tarmėms.

Lenkų kalbos daiktavardžio *grabiarka* 'šiaudų grėbimo mašina' ir baltarusių *грабілка*, taip pat le. *gumno* ir br. *гумно́* (ir rus. *гумно́*) atvejais galima teigti esant tam tikroms kalbų paralelėms be būtinybės ieškoti tarpusavio jų sąsajos.

Baltarusių kalba gali palaikyti lenkų dielektizmus, kaip pvz., *chto* 'kas' ar *chwośt* 'uodega' atvejais. Gali taip pat palaikyti tam tikras formas, pvz., *cybula*, *cybulka* 'svogūnas, svogūnėlis'. Tai leidžia įtarti, kad *czochry* 'vilnos karšimo mašina' tai baltarusių kalbos skolinys, nes „Lenkų tarmių žodynas PAN“ pateikia šią reikšmę tik kaip lietuvišką, tačiau būtina atkreipti dėmesį ir į tai, kad jo kaip 'linų galvučių pamušimo įranga' reikšmė aptinkama tik Lenkijos Mazovijoje. Panašiai interpretuojamas ir lenkų kalbos daiktavardžio *czub* 'miežių ar avižių šiaudų kūlys' atvejis – būtina atsižvelgti ne tik į baltarusiškąją jo ekvivalentą, bet ir į lenkų tarmiškąją *czuby* 'linų kūleliai, sustatyti džiovinimui'; sunkiai baltarusybėms

priskiriamas ir minėto daiktavardžio variantas *czub`uk*, nes vienodai gerai šis žodis galėjo būti sudarytas lenkų tarmių pagrindu perkeltiant kirtį į paskutinįjį skiemenį *-uk* (nors lekšemos, ar veikiau reikšmės, pasiskolinimas rodo labiausiai tikėtinas).

Panašiai reikėtų traktuoti ir *s e n u o s i u s* baltarusių ar ukrainiečių kalbų *s k o l i n i u s*, tokius kaip būdvardis *hadki* ‘šlykštus, bjaurus’ irrieveiksmis *hadko* (veikiausiai būdvardis *hadliwy* ir veiksmažodis *hadzić się* randasi taip pat kaip pastarųjų vietiniai skoliniai).

Atskirą problemą sudaro tiesioginių lietuvių kalbos skolinių (įskaitant žodžius, perimtus iš baltarusių kalbos) ir tiesioginių baltarusių kalbos skolinių (įskaitant žodžius, perimtus iš lietuvių kalbos) atskyrimas¹⁷. *Dyrwan* ‘dirvonas’ – tai lietuvių kalbos skolinys. Tuo tarpu *dyrwanek* ‘veja’ turi savo atitikmenį baltarusių tarmėse *dzirwan/ok* (neabejotinai nuo skolinio **dzirwan*), bet lygiai taip pat tai gali būti lenkų kalbos pagrindu atsiradęs derivatas. Tais atvejais, kai lietuvių ir baltarusių kalbų žodžiai turi panašų skambesį, tiesioginio skolinio šaltinio nurodymas rodo itin sunkus uždavinys. Yra didelė tikimybė, kad lietuvių tarmių kaimynystėje egzistuojančioje (ar lietuvių kalbos pagrindu susidariusioje) lenkų kalboje reikalo turima su lietuvių kalbos skoliniais, tuo tarpu baltarusių tarmių kaimynystėje esančioje (ar jų pagrindu susidariusioje) lenkų kalboje – su baltarusių kalbos skoliniais. Šiuo atžvilgiu būtina turėti omenyje, kad kaimo lenkėjimo procesui bevykstant lemiamą vaidmenį turėjo trys esminiai veiksniai: substratas (t.y. pagrindas), adstratas (t.y. kaimynystė) ir pavyzdys. Taigi, tokiu pavyzdžiu besilenkėjančiam lietuviškam kaimui tapo Vilniaus apylinkių lenkų kalba, prisotinta baltarusiškų elementų.

Nemažiau keblumų kelia *s k o l i n i ų a t s k y r i m a s* nuo savųjų žodžių su *s k o l i n t o m i s p r i e s a g o m i s*. Štai, matavimo vienetų pavadinimuose: *bolszynia, dlužynia, szerzynia* ir kt. Mažiausiai keli iš jų, pvz., *bolszynia* (tariama *balšynia*), yra skoliniai¹⁸, nes šiandienos lenkų kalboje apibrėžimai su *bol-* šaknimi nėra aptinkami. Galimas daiktas, kad priesagų *-inia/-ynia* išskyrimas šioje grupėje antrinis dalykas (plg. žemiau žodyje *grubinia*). *Dziad/uk* ‘senelis’ turi itin artimą ekvivalentą baltarusių tarmėse *дзядóк*, bet lygiai taip pat tai gali būti lenkų tarmių pagrindu gimęs derivatas (kaip *bociani/uk* ar *dzieci/uk*).

Baltarusiškosios kilmės priesagos savuosiuose žodžiuose galėjo atsirasti jas abstrahavus iš perimtų baltarusių kalbos žodžių ir pridėjus prie savųjų šakninių dėmenų. Esant tapačioms šaknims (plg. pirmiau minėtą *grubinia*) šių dviejų atvejų

¹⁷ Plg. K. Rutkovskos pastabas šiuo klausimu monografijoje *Lituanizmy w gwarach polskich na Litwie...*

¹⁸ Priesagų skolinimosi mechanizmą išsamiai aprašė B. Walczak.

atskyrimas nėra įmanomas. Tai nėra įmanoma ir tokiu atveju, kai perimta ir kitus tos pačios šaknies žodžius (paprastai nėra žinoma, kuri žodį perimta pirmiau, o kuris į kalbą atkeliavo vėliau). Abstrahuojant nuo priesagų konkrečiuose žodžiuose genezės ir žvelgiant sinchroniškai, abiem atvejais galima kalbėti apie baltarusiškosios kilmės priesagą.

Žodis *kartofl`aniszcz*e ‘bulvių laukas’ į Lietuvos lenkų tarmes atkeliavo iš baltarusių tarmių, plg. *картофл`янишча*, tad apie skolinimą priesagą galima kalbėti tik abstrahuojant nuo skolinimosi istorijos.

Žodis *horuszcz*y (tariama *horuščy* i *haruščy*) ‘kuris patyrė vargo, dažnai sunkiai dirbo’ turi gan tikslų savo atitikmenį baltarusių tarmėse br. *гарушы* ir būtent šis žodis greičiausiai yra skolinio šaltinis. Bet žvelgiant iš kitos pusės, šis skolinys motyvuojamas veiksmazodžio *horowac* (tariama *horovac*‘ ir *harovac*‘) ‘gyventi skurde; sunkiai dirbti’, perimto iš baltarusių kalbos br. *гараваць*.

S u b s t i t u c i j o s. Kaip minėta pirmiau, baltarusių kalbos *h* skoliniuose itin dažnai keičiamas *g*, pvz., *dziergacz* (nors aptinkami atvejai, kai tokia substitucija neįvyko, pvz., *dzierhacz*, *dzierh`acz*).

Žodyje *grebla* ‘užtvanka’, plg. br. tarm. *грэбля*, reikalo, ko gero, turima ne su priebalsio substitucija, bet tam tikra kontaminacija, t.y. atveju, kai lenkų kalbos žodis įgauna savo baltarusiškojo ekvivalento fonetinį bruožą. Panašios padėties esama žodžio *dziogec* — plg. br. tarm. *дзёגעць*, *дзёгець*, atveju. Lenkų kalbos žodis gali įgauti baltarusių kalbos žodžiams būdingas morfemas, plg., le. *grubinia* ‘storis’ ir br. tarm. *грубін`я* (žr. apie priesagų skolinimąsi).

Baltarusių nekirčiuotasis *a*, kilęs iš *o*, paprastai perimamas kartu su tarimu (t.y. kaip *a*), pvz., žodyje *kalbot`un* (tariama *kalbat`un*) ‘išperėtas kiaušinis be užuomazgos’ iš br. tarm. *калбатун*. Nors neretai perimamas ir kaip *o*, pvz., žodžiuose *kartofl/aniszcz*e, *koluszcz*y, *koluszki* (įmanomas daiktas, kad dėl sąsajos su *kartofla* ‘bulvė’, *kolec*) — plg. baltarusių tarmėse aptinkamus: *картафл`янишча*, *кал`юшчы*, *кал`юшкі*.

Pasitaiko atvejų, kai lenkų tarmiškose formose vietoj baltarusiškųjų atvirųjų balsių randasi nosinės balsės, pvz., *kląknąc* ‘palūžti, mirti’ ir br. tarm. *кл`якнуць* ‘žūti’ (plg. rus. *кл`якнуть*).

Substitucijos potipį sudaro ir žodžio pritaikymo prie lenkų kalbos morfologijos reiškiny (morfologinė adaptacija). Baltarusių tarmiškos formos su balsiu *-a* (kilusiu iš *-o*) galūnėje lenkų kalboje perteiktos laikantis lenkų kalbos kanonų: *haniebnie* ‘itin’, *kliszawie* ‘kreivai’.

Kirtis kitoks nei lenkų kalbos žodžiuose (kirčiuotas antrasis nuo galo skiemuo) gali būti išlaikytas, bet dažnai taip pat lenkų kalbos sistemos adaptuotas,

plg., *korsz`un* (tariama *karš`un* ir *k`aršun*) ir *k`orszun* ‘vanagas’ iš br. *каршўн* (plg. taip pat rus. *коршўн*).

Perdėtas taisyklingumas tai taip pat adaptacijos tipas. Štai žodyje *koduszka* (šalia *kaduszka* — tokia pati šaknis kaip žodyje *kadz*, taigi, su etimologiškuoju *a*), perimtame iš baltarusių *кадўшка* (plg. taip pat rus. *кадўшка*) nekirčiuotąjį *a* pakeista į *o* tam, kad būtų išvengta taip vadinamo akavimo.

Rusicizmai

Kaip minėta pirmiau, tiek senesnių, XIX amžiaus ir XX amžiaus pradžios, tiek naujesnių, siejamų su okupacijos laikotarpių, rusų kalbos skolinių Lietuvos lenkų kalboje nėra daug. Didžioji jų dalis siejasi su plačiai suprantama okupanto administracija, bet šiai skolinių grupei būdinga ir tai, kad Z Kurzowa juos priskiria grupei „kiti“.

Tiek senesnių, tiek naujesnių laikų skoliniam priskirtini žodžiai, susiję su nauja administracijos ir visuomenės santvarka. Bet – ne tik. Vėlgi gausią grupę sudaro „kiti“ žodžiai. Daug perimtų svetimės kilmės žodžių glaudžiai siejasi su kasdieniu gyvenimu.

Pagrindinis rusų kalbos skolinių šaltinis buvo Rusijos įstaigos, tarnyba caro kariuomenėje, mokykla; šiuo atžvilgiu negalima nepaminėti ir Rusijoje studijuojančių lenkakalbių studentų. Vėliau skolinių šaltiniais tapo sovietų įstaigos, mokyklos, aukštojo mokslo įstaigos, kuriose dominavo rusų kalba. Taigi, liaudį (valstietiją) rusų kalba veikė tiek tiesioginiu, tiek netiesioginiu būdu – per lenkakalbę inteligentiją, o tuo pačiu ir regiono lenkų kalbą.

Dauguma lenkų kaimų yra (o daugeliu atvejų buvo, nes po deportacijų ir perkėlimų juose liko tik po keletą lenkų šeimų) sumaišyta su rusų sentikių kaimais. Ligi šiol apie šių kaimų įtaką lenkų tarmėms nebuvo rašyta. Paprastai laikomasi nuomonės, kad sentikiai sudaro uždaras bendruomenes. Bet, argi iš tikrųjų nėra buvę kontaktų, galėjusių sukelti tarpusavio įtaką? Vienas iš būdų šiems tarpusavio ryšiams atskleisti – polonizmų sentikių tarmėse ištyrimas, arba tokių polonizmų nebuvimo fakto konstatavimas¹⁹. Tokių kalbinių kontaktų su sentikių tarmėmis buvimas, ko gero, pakeistų požiūrį apie žodžių, susijusių su kasdieniu gyvenimu ir darbu, perėmimą vien iš baltarusių tarminės kalbos.

Tiriant rusų kalbos skolinius, tenka pripažinti, kad jiems būdinga tai, jog dalis šių skolinių išliko ir per okupacijos laikotarpį, ir kaip teigia Z. Kurzowa, buvo taip pat vartojama tarpukario laikotarpiu: „rusiškai pavadinta jau lenkiškąsias įstaigas ir

¹⁹ Урач vertėtų ištirti polonizmus ar konstatuoti jų nebuvimą žodyne: В. Н. Немченко, А.И. Синица, Т. Ф. Мурникова, *Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики*, под ред. М. Ю. Семеновой, Рига 1963.

santykius, pvz., *doniesienie* ‘prašymas, ataskaita’, *kladowa*, *konwert*, *objawienie*, *objawka*, *odczot*, *odsrocza*, *osmotr*, *ostanowka*, *oprzedzielić*, *podpiska*, *powiestka*, *prokurator*, *rozpiska*, *strachować*, *straszenny*, *ziemielny* ir kt.”²⁰ Visi šie pavyzdžiai cituojami sąmoningai. Dauguma jų naujai atkeliavo į lenkų kalbą sovietmečiu²¹, o su jais ir tokie žodžiai, kaip *kantora* ‘biuras’ (taip pat br. *кантора*, bet mažai tikėtina, kad tai būtų skolinio šaltinis).

Žinomas dalykas, kad kai kurie rusicizmai palaiko archaizmus ar dialektizmus. Tokios padėties esama veiksmazodžių *gotować* ‘ruošti maistą, valgi’ ar *uwagać* ‘gerbti’ atvejais, plg. rus. *готовить*, *уважать*.

Kai kuriais atvejais, ko gero, nėra reikalo kalbėti apie kokį nors palaikymą, nes joks palaikymas nebuvo reikalingas, kaip pvz., žodžių *arenda*, *arendować*, plačiai vartojamų tiek bendrinėje lenkų kalboje, tiek jos tarmėse, atvejais.

A s i m i l i a c i j a. Rusų kalbos skolinių asimiliavimas vyko įvairiais būdais, dažniausiai morfologiniu pagrindu. Nors aptinkama „pagrindinės“ formos originaliu skambesiu perėmimo atvejų, pvz., iš rus. *карбид* atkeliavęs *karb`it* (vns. K. *karbitu*). Rusų kalbos žodžių substitucijos vykdavo panašiai, kaip baltarusių kalbos skolinių atveju.

Etimologiškai nekirčiuotasis *o* galėjo būti perteikiamas tiek *a* (su akavimu), tiek be *o* (išvengiant akavimo), pvz., *przy kalchozie*, *kalchozna* ir *przy kolchozia*, *kolchozna gumna*. Variantus su *o* galėjo lemti, ypač sovietmečiu, rusų kalbos rašytinės formos žinojimas (caro laikais tokiomis žiniomis pasižymėjo tik inteligentijos sluoksniui priklausantys asmenys).

Iš morfologinių substitucijų verta paminėti *knopeczka* ‘spūsčiukas’ iš rus. *кнопочка*.

Įdomiausi visgi pasirodo Lietuvos lenkų tarmių žodžiai, tematinėje apžvalgoje priskiriami „kitų“ grupei, taigi, įvairūs posakiai, šauktukai, veiksmazodžiai ir kiti, mažai ligi šiol tetrynėti, pvz., *kajúk* ‘galas’, o taip pat *kisłotność* ‘raugas’.

Bibliografija

Karaś H., 2002, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa-Puńsk.

Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.* Warszawa-Kraków.

Mędelska J., 1999, *Język „Prawdy Wileńskiej”*. Północnokresowa polszczyzna kulturalna w początkach sowietyzacji Wilna i Wileńszczyzny. Bydgoszcz

²⁰ Z. Kurzowa, *Język polski Wileńszczyzny...*, 480 p.

²¹ Taip šį reiškinių, aiškindamas kai kuriuos rusų kalbos skolinius, grakščiai aptaria J. Mędelska darbe *Języku polskiej prasy wileńskiej...*

- Mędelńska J., 2004, *Taip pat Język polskiej prasy wileńskiej (1945-1979)*. T. II. *Lata 1945-1959*. Bydgoszcz 2000, T. III cz. 2. Bydgoszcz.
- Rieger J., Masojć I., Rutkowska K., 2006, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Warszawa.
- Rutkowska K., 2006, Lituanizmy w gwarach polskich na Litwie. Rieger J., Masojć I., Rutkowska K., 2006, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Warszawa, 73-108.
- Sawaniewska-Mochowa Z., 1990, *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej*, *Słownictwo*. Warszawa .
- Sawaniewska-Mochowa Z., 1990, *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej*. *Słownictwo*. Warszawa.
- Turska H., 1930, *Język Jana Chodźki. Przyczynek do historii języka polskiego na obszarze północno-wschodnim Rzeczypospolitej*. Wilno.
- Turska H., 1982, O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. *Studia nad polszczyzną kresową*, t. I. Wrocław 19-121.
- Немченко В. Н., Синица А.И., Мурникова Т. Ф., 1963, *Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики*, под ред. М. Ю. Семеновой, Рига.

BELARUSIANISMS AND RUSSIANISMS IN POLISH DIALECTS IN LITHUANIA

Summary

The lexis of Polish language in Lithuania includes many borrowings from the Belarus dialects, from literary Russian and from the dialects of Russian Old Believers. The Belarusianisms are mainly the names of flora and fauna, dishes, household, agricultural and rural terms, names of soil, weaving and rural clothing, nicknames etc., and Russianisms are mainly administrative, military, educational terms which entered Polish language in the 19th century (through the intelligentsia studying in Russian schools) and in years 1939-1989 (soviet borrowings). These borrowings have attracted researchers' attention for many years. The article presents the ways the borrowings permeated the language: from substrate and from adstrate. Moreover, Lithuanian or Russian words could permeate the Belarus dialects, and Belarus words could be passed on to Polish dialects in Kaunas Region through Polish language, used by the educated sphere from Vilnius Region, which was full of Belarus borrowings. The article also presents the difficulties of defining the direct source of borrowings, differentiating between Russian and Belarus borrowings and between Belarus borrowings and native words.

Therefore, the article shows how phonetic features help to distinguish borrowings, e. g. in the word *holobla* there is an East Slavic group *-olo-*. The presence of *-h-* shows that the word is borrowed from the Belarus language; the presence of *-g-* could however be based on the substitution of the Belarus *-h-* by the Polish *-g-* (*garbuszka*). The accent and the suffix also show that the word is a borrowing (*kaczan'ok*), though the foreign suffix borrowed can be used in composing other Polish words (*bociani'uk*). Belarus language can also support Polish dialecticisms (*chto*, *chwośt*) or certain forms (*cybula*). The borrowings are adapted in various ways (e. g. *klišáva* through *kliszawie*).

Key words: Polish dialects in Lithuania, East Slavic borrowings, linguistic contacts